

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

4-son (5-jild)
2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 4 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

Maxmudov Mansurjon Abdug'opporovich

TARIXIY ASARLAR VA ULARNI O'RGANISH: MILLIY ZIYOLILAR TOMONIDAN

OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR 12-17

Qurbonov Xurshid Raupovich

O'ZBEKISTONDAN JANUBIY URALGA SAFARBAR QILINGAN

"MEHNAT ARMIYACHILARI" VA ULARNING TA'MINOTI 18-22

Salayev Fazliddin Shamsiddin o'g'li

O'ZBEKISTONDA DEMOGRAFIYANING RIVOJLANISH TARIXI VA SHAKLLANISHI 23-28

Abbasov Behzod Baxtiyorovich

FARG'ONA OBLASTIDA TASHKIL QILINGAN XO'JALIKLARDA IJTIMOIIY
MUAMMOLAR VA KO'CHIRILGAN AHOLINING YANGI SHAROITGA MOSLASHISHI

(1946-1965)..... 29-35

Mirzaliyev Ulug'bek, Klichev Ulug'bek

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY ARXIVLAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

BORASIDAGI ISHLAR VA ISLOHOTLAR 36-39

Tursunova Gavhar Begmuradovna

ROSSIYA IMPERIYASINING SIRDARYO VILOYATIDA OLIB BORGAN

MA'MURIY-SIYOSIY BOSHQARUV TIZIMI

(XIX ASRNING IKKINCHI YARMI – XX ASR BOSHLARI) 40-50

Vaxobov Doston Abdumannob o'g'li

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA MAKTAB, TIBBIYOT VA SOG'LIQNI SAQLASH

XODIMLARINING G'ALABAGA QO'SHGAN HISSASI 51-54

Sodiqova Yulduzxon Maxamat qizi

O'ZBEKISTONDA MAKTAB TA'LIMINI ISLOH QILINISHI VA UNDAGI O'ZGARISHLAR

(1991-2024 yy)..... 55-59

Maxmudov Umrbek Baxtiyorovich

QUYI SIRDARYOBO'YI HUDUDLARIDA OLIB BORILGAN ARXEOLOGIK

TADQIQOTLAR VA ULARNING NATIJALARI 60-64

Yo'ldosheva Gulbahor Nuriddinovna

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'RTA UMUMTA'LIM MAKTEBLARINING

AHVOLI VA MODDIY – TEXNIKA BAZASINING MUSTAHKAMLANISHI

(QASHQADARYO VA SURXONDARYO VILOYATLARI MISOLIDA)..... 65-69

Mardiyeva Guzal Karimovna

XOTIN-QIZLARNING 1950-1980-YILLARDA SAMARQAND VILOYATI

ILM-FAN SOHASINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI 70-75

Narziyev Rustambek Xaydarovich

HARAKATLAR STRATEGIYASIDA NOGIRONLIGI BOR YOSHLAR UCHUN

YARATILGAN IMKONIYATLAR 76-80

<i>Abdullayev Ilhomjon Ikromjonovich</i> XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA NAMANGAN SHAHRINING IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTI	81-87
<i>Sodiqova Maxbubaxon Raxmonaliyevna</i> O'ZBEKISTONNING MILLIY HUNARMANDCHILIGI RIVOJIDA IPAKCHILIKNING O'RNI	88-92
<i>G'ulomjon Jumanazarovich Axmedov</i> O'ZBEKISTON TARIXIDA KONCHILIK ISHI VA METALLURGIYA RIVOJLANISHI	93-99

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Abdullayev Zafarbek Safibullayevich</i> BARQARORLIK REYTINGI ORQALI FISKAL INTIZOM VA BIZNES MUHITINI RAG'BATLANTIRISHNING O'ZBEKISTON TAJRIBASI	100-116
<i>Юлдашева Надира Викторовна</i> «ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЗАКУПКИ ПОД КОНТРОЛЕМ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УЗБЕКСКОЙ МОДЕЛИ МОНИТОРИНГА».....	117-123
<i>Maxsudov Sherzod Solijonovich</i> ERKIN IQTISODIY ZONALARDA INVESTITSIYA JOZIBADORLIGINI OSHIRISH	124-128
<i>Xaitov Oxunjon Nomoz o'g'li</i> TURISTIK VA REKREATSION KLASTERNING MUVAFFAQIYATLI FAOLIYAT YURITISH TAMOYILLARINI TIZIMLASHTIRISH	129-135
<i>Xadimova Aziza Abdufattoyevna</i> SAMARQAND VILOYATINING DEMOGRAFIK O'ZGARISHLARI VA IQTISODIY RIVOJLANISHI.....	136-145
<i>Tashpulatov Giyos Toxirovich</i> XORIJIY BAHOLOVCHI TASHKILOTLAR REYTINGI VA RENKINGINI BAHOLASHDA KOMPLEKS YONDASHUVNING QO'LLANILISHI TAHLILI (ROSSIYADAGI BAHOLOVCHI TASHKILOTLAR MISOLIDA)	146-159
<i>Ulug'muradova Nodira Berdimuradovna</i> O'ZBEKISTONDA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA INSON KAPITALINING TA'SIRI	160-164
<i>Tursunxodjayeva Shirin Zafar qizi</i> “QUTIDA RO'YXATGA Olish” (SHELF-REGISTRATION) AMALIYOTINI JORIY ETISH	165-169

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Komilov Ro'zi Rabiyeovich</i> OILA BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA MODDIY VA MA'NAVIY OMILLARNING FALSAFIY TAHLILI	170-172
<i>Хакимов Эркин</i> ЗНАНИЕ ЛОГИКИ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЫШЛЕНИЯ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ	173-180
<i>Usmonova Laylo Raxmatullayevna</i> SHARQ FALSAFASIDA INSON MUAMMOSI.....	181-185
<i>Karimov Yo'ldosh Ergashevich</i> TARIXNI SOXTALASHTIRISHNING TARIXIY TAFAKKURGA TA'SIRI MASALALARI	186-191

<i>Azzamxodjaeva Shaxnoza Saiddmatmabovna</i> О ЦЕЛИ И СОДЕРЖАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЖИЗНИ, ДУХОВНОМ СОВЕРШЕНСТВЕ (ПО ПРОИЗВЕДЕНИЯМ АЛИШЕРА НАВАИ).....	192-195
<i>Rustamov Ramz Rizoqulovich</i> ZAMONAVIY IQTISODIY TARG'IBOT VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	197-204
<i>Evatov Salimjon</i> MARKAZIY OSIYODA TASAVVUFY TAFAKKUR RIVOJI: IX-XII ASRLAR MEROSI	205-209
<i>Turobov Yorqinjon Yoqub o'g'li</i> ISLOM TA'LIMOTIDA SIYOSAT VA HOKIMIYAT FALSAFASI	210-213
<i>Toshpulatov Odil Nodirovich</i> IJTIMOIY MUNOSABATLARDA AMORALIZM VA IMMORALIZMNI OLDINI OLISHDA MAVJUD ME'YORLARNING AHAMIYATI	214-217
<i>Kunisheva Nadira Julanovna</i> "IJTIMOIY BAG'RIKENGLIK" TUSHUNCHASINI TADQIQ ETISHNING ILMIY-NAZARIY MASALALARI	218-223
<i>Eshpulatov Inoyat</i> FAXRIDDIN ROZIY YASHAGAN DAVR: IJTIMOIY-SIYOSIY VAZIYAT VA MA'NAVIY MUHIT	224-231
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Nuniyazova Shaxlo Ulugbekovna</i> O'ZBEK ONOMASTIKASIDA GIDRONIMLARNING LINGVOMADANIY SHAKLLANISHI	232-236
<i>Алиева Эльвина Аметовна</i> ЛЕКСИЧЕСКИЙ И ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ ПОВТОРЫ С РАСПРОСТРАНЕНИЕМ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОЧЕРКАХ М. ЦВЕТАЕВОЙ	237-243
<i>Usmanova Sevara</i> INGLIZ VA O'ZBEK TARIXIY ROMANLARIDA TARIXIY HAQIQAT VA BADIY TO'QIMA.....	244-251
<i>Ochilov Ulug'bek Sayfulloyevich</i> MAGIK REALIZMNING MADANIYAT VA ADABIYOTGA TA'SIRI	252-260
<i>Daminova Rahima Malikovna</i> ATOYI SHE'RIYATINING BADIY LATOFATI.....	261-266
<i>Yusupov Asror</i> PUBLITSISTIK MATNLARDA UCHROVCHI LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLAR TARJIMASIGA LEKSIKOGRAFIK YONDASHUV	267-271
<i>Ruziyeva Nasiba Kenjayevna</i> VLADIMIR GEORGEVICH GAKNING TARJIMA MASALALARIGA DOIR TADQIQOTLARI	272-276
<i>Batirkhanova Madina Oybekovna</i> COMPONENT ANALYSIS OF SOMATIC PHRASEOLOGISMS IN ENGLISH FICTION.....	277-281
<i>Sirojiddinova Shakhribonu</i> THE FORMATION OF MYTHOLOGY AND THE INFLUENCING FACTORS.....	282-285

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

Xodjiev Yunus Muxitdinovich

DAVLAT XIZMATLARI VA FUQAROLIK-HUQUQIY XIZMATLAR
TUSHUNCHASI HAMDA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 286-292

Wang Cong

RESEARCH ON LEGAL ISSUES OF PERSONAL INFORMATION PROTECTION 293-300

Лу Адук

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ И КЛАССИФИКАЦИИ ВИДОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 301-310

Abdurashidova Zarina Turg'un qizi

FUQAROSIZLIKKA QARSHI MUROSASIZLIK: HUQUQIY CHORALARNING
NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI 311-315

Axmatov Olimjon Odilovich

“KRIPTO-AKTIVLAR VA VALYUTA QIMMATLIKLARINI QONUNGA XILOF
RAVISHDA Olish, O'TKAZISH VA AYIRBOSHLASH: IQTISODIY, HUQUQIY
XAVF-XATARLAR VA ULARNING OLDINI Olishda SUN'IY INTELLEKTNING
O'RNI” 316-322

Xatamov To'liqin Tojiddinovich

KUCHLI TA'SIR QILUVCHI VA GIYOHVANDLIK VOSITALARINI YANGI
TURLARINI NOQONUNIY MUOMALASI BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNING
NAZARIY-HUQUQIY TAHLILI 323-329

Kuchimova Shaxlo

VORISLIK HUQUQIDA MEROS MAJBURIYATI 330-337

O'rinova Dilshoda Adhamovna

OILAVIY ZO'RAVONLIK JINOYATINING KRIMINOLOGIK TAVSIFI
HAMDA USHBU TURDAGI JINOYATLARDAGI AYOLLAR JABRLANISHINI
OLDINI Olish BO'YICHA FARG'ONA TAJRIBASI 338-347

Geng Zhimin

RESEARCH ON THE INDEPENDENCE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT..... 348-351

Xidirov Mexroj Qilich o'g'li

ELEKTRON TO'LOV VOSITALARI ORQALI SODIR ETILADIGAN FIRIBGARLIK
JINOYATLARINING SABABLARI, ULARNING SODIR ETILISHIGA IMKON
BERUVCHI OMILLAR 352-357

Тулаганов Элмурод

ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ
ТРАНСФОРМАЦИИ 358-367

Bozorboyev Farruh, Boboxonov Akromxon

DASTLABKI TERGOV BOSQICHIDA PROTSESSUAL HARAKATLARNI
SODDALASHTIRISH: XOLIS INSTITUTI 368-374

Abbosov Mirsulton Mirsharof o'g'li

JINOYAT QONUNCHILIGIDA SUN'IY INTELLEKT TUSHUNCHASI VA UNING
IJTIMOIY XAVFLILIGI 375-382

<i>Mamatov Islom Qosim o'g'li</i> DAVLAT XARIDLARI BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNI FOSH ETISH USULLARI, AMALIYOTDAGI MUAMMOLAR VA TAKLIFLAR	383-392
<i>Kamilov Oybek</i> O'ZBEKISTONNING MIGRATSIYA SOHASIDA MINTAQAVIY TASHKILOTLAR VA XORIJIY DAVLATLAR BILAN HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	393-402
<i>Абборова Камола Саидмухторовна</i> ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО КОММЕРЧЕСКОГО АРБИТРАЖА НА ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ УЗБЕКИСТАНА: ПРОБЛЕМЫ, РЕШЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	403-410
<i>Ne'matova Muborak Odiljonovna</i> RAQAMLI FUQAROLIKNING MOHIYATI VA UNI SHAKLLANTIRISHGA OID DOLZARB MUAMMOLAR (O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MISOLIDA)	411-418
<i>Jabbarova Yulduz Ibrohim qizi</i> "HUQUQNI QO'LLASH AMALIYOTIGA SUN'IY INTELLEKTNI INTEGRATSIYA QILISHNING AXLOQIY VA HUQUQIY MASALALARI"	419-427
<i>Agzamova Qizlarxon Baxtiyorovna</i> INSOFLI EGALLOVCHINING HUQUQIY MAQOMIGA OID AYRIM MASALALAR	428-432
<i>Shomirzayev Saxodulla, Sherkulov Azamat</i> VALYUTA QIMMATLIKLARINI BOJXONA CHEGARASIDAN OLIB O'TISH BILAN BOG'LIQ HUQUQBUZARLIKLARNI ANIQLASH VA JAVOBGARLIK ASOSLARI	433-441
<i>Jumanazarov Faxriddin Erkinovich</i> KONTRAFAKT MAHSULOTLAR KONTRABANDASI NATIJASIDA INTELLEKTUAL MULK HUQUQI BUZILISHINING NAZARIY-HUQUQIY JIHATLARI	442-448
<i>Ergashev Sharifjon Shuhrat o'g'li</i> YASHIRIN IQTISODIYOTNING JAMIYAT IJTIMOY-IQTISODIY FAOLIYATIGA TA'SIRI VA UNGA QARSHI KURASHISHDA BOJXONA AUDITINING O'RNI	449-457
<i>Mansurov Arslon Askarovich</i> "IJTIMOIY DAVLAT" TAMOYILINING YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDAGI HUQUQIY MAQOMI VA XALQARO TAJRIBA BILAN TAQQOSLAMA TAHLILI	458-463

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Abdullayev Yashnarjon Mahkamovich</i> "JISMONIY MADANIYAT NAZARIYASI VA METODIKASI" FANIDAN NAZARIY MASHG'ULOTLARNI O'TKAZISH METODIKASI	464-470
<i>Yusubjanova Musharraf Tursunali qizi</i> EHTIMOLLAR NAZARIYASI VA MATEMATIK STATISTIKANI UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'QITISH: XORIJIY TAJRIBA VA ILMIY YONDASHUVLAR	471-475
<i>Fayzullayeva Gulchexra, Kurbonova Gulmira</i> BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KOLLABORATIV O'QUV MUHITINI LOYIHALASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH: INNOVATSION YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR	476-481

<i>Yaqubov Fazliddin Muxitdinovich</i> ILMIY-TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLIGINING MAZMUNI VA TARKIBIY TUZILISHI.....	482-485
<i>Mirsanova Moxira Xusniddin qizi</i> FANTASTIK IFODA SHAKLLARI VA UNING BADIYATI	486-491
<i>Tursinova Zoxida Sharabidinovna</i> TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA MAKTAB O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK MAHORATINI BAHOLASH MEKANIZMLARINING TAKOMILLASHUVIDA TA'LIM MENEJMENTINING O'RNI	492-496
<i>Раббимова Нодира Таштемировна</i> ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ИНФЕКЦИОННЫХ БОЛЕЗНЕЙ В ВУЗЕ	497-501

Received: 16 March 2025

Accepted: 5 April 2025

Published: 15 April 2025

Article / Original Paper

THE PERIOD WHEN FAKHRIDDIN ROZI LIVED: SOCIO-POLITICAL SITUATION AND SPIRITUAL ENVIRONMENT

Eshpulatov Inoyat Saparovich

Chirchik higher tank commanding engineering school

Senior scientific assistant

E-mail: inoyatsaparovich@mail.ru

Abstract. This article reveals the impact of the complexity of the era in which Razi lived, the socio-political situation, reforms in the field of enlightenment and education, various theological ideological movements that arose due to socio-economic instability, and the competition and struggle between their views on the scholar's worldview. It also analyzes his views on man and his essence, the scholar's attempts to introduce active anthropology into Islam, as well as his understanding of freedom and human activity as an integral part of religion, his comprehensive consideration of the problem of man, his attempts to explain the meaning of his existence, his attempts to show vital values, and the ways of spiritual rebirth.

Keywords: Sufism, theory, sophists, scholars, mystics, mystics, rationalism, logic, philosophy.

FAHRIDDIN ROZIY YASHAGAN DAVR: IJTIMOY-SIYOSIY VAZIYAT VA MA'NAVIY MUHIT

Eshpulatov Inoyat Saparovich

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti

katta ilmiy xodimi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Roziy yashagan davrning murakkabligi, ijtimoiy-siyosiy vaziyat, ma'rifat va ta'lim sohasidagi islohotlar, ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik sabab vujudga kelgan turli teologik g'oyaviy harakatlar va ular qarashlari o'rtasidagi raqobat hamda kurashning alloma dunyoqarashiga ko'rsatgan ta'siri ochib berilgan. Shuningdek, uning inson va uning mohiyati to'g'risidagi qarashlari, allomaning islomga faol antropologiyani kiritishga harakat qilgani, shuningdek, erkinlik va inson faoliyatini dinning ajralmas qismi sifatida tushungani, inson muammosini har tomonlama ko'rib chiqqani, uning mavjudlik ma'nosini tushuntirishga harakat qilgani, hayotiy qadriyatlarni, ma'naviy qayta tug'ilish yo'llarini ko'rsatishga harakat qilgani tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: tasavvuf, nazariya, sofistlar, ta'limiylar, botiniylar, mutakallimlar, ratsionalizm, mantiq, falsafa.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I4Y2025N35>

Kirish. Faxriddin Roziy (1149-1209) Eronning Ray shahrida huquqshunos, faylasuf, tarixchi, tabib, sharhlovchi, notiq va ratsionalist sifatidagi hayoti va faoliyati [1] turli guruhlar o'rtasida siyosiy to'qnashuvlar va hokimiyat uchun kurashlar avj olgan Saljuqiylar imperiyasiga to'g'ri keladi. Xuroson va Transoksiyaning turli mintaqalarida turli hukumatlar hokimiyatni qo'lga kiritish uchun kurash olib bordilar. Modain va G'ur podshosi Malik Izzuddin Shahobiddin Muhammad Xurnak, Bomiyon va Taxoriston amiri Faxruddin Mas'ud, G'ur, G'azna va Bomiyon podshosi Sulton Alauddin Husayn, G'ur podshohi Sulton Bahouddin Som, G'urur podshosi Malikuldin Muxammad va Malikuliddin G'uruziy va Malikuliddin G'urzning avlodlari, Xuroson va G'ur[2] amiri, ularning har biri o'ziga xos fe'l-atvori va shaxsiyatiga ega bo'lgan amir

hukmronlik qilgan. Bu davlatlar o'z hududlarini bosib olish va kengaytirish, ikkinchi tomondan, siyosiy mavqeyi va ta'sirini oshirish uchun kurash olib bordilar, lekin shuni ta'kidlab o'tish mumkinki, G'uriylar davlati bu davlatlar ichida eng yuqori va qudratli maqomga ega edi, chunki ular hududi va ilmiy-madaniy markazlari jihatidan nisbatan rivojlangan bo'lgan, chunki ularning hukmdorlari ilm-fan va adabiyot ahliga, ilmiy markazlar va madrasalar tashkil etishga qiziqish bildirgan. Jumladan, Malik al-Jibol G'aznaga borib, Firuzkuhga amir etib tayinlaganida, Sulton Bahouddin Sang'adan kelib, Firuzkuhga shaharlar qurdirib, shoh imorat va saroylarini tugatdi [2].

Natija va muhokama. Aytish joizki, Faxriddin Roziy hayoti g'uriy amirlaridan biri G'iyosuddin G'uriy hayotiga to'g'ri keladi. G'uriylar Marv hukmdori Xorazmshohga, shuningdek, Hindistondagi G'aznaviylarga qarshi kurashda qatnashgan. Sulton G'iyosuddin davrida G'uriylar davlati Hindistondan Marvgacha (Bengaliyadan Xuroson, Xorazm va Nisogacha, janubda Arabiston dengizigacha) cho'zilgan ulkan hududni nazorat qilgan. G'iyosuddin Muhammad va Shahobiddinlar davrida ular hozirgi Afg'onistonning deyarli barchasini, Sind, Panjob, Banaras va Hindistonning boshqa viloyat va shaharlarini bosib oldilar [3].

Xorazmshohlar va G'uriylar o'rtasida bo'lib o'tgan janglar bu hududlarni vayronaga aylantirib, xalqiga ko'p og'irliklar keltirdi. 12—13-asrlar boshlarida O'rta Osiyo, Eron, Hindiston va Sindda Xorazmshoh Alouddin Muhammad va qudratli g'uriylar shohlari, jumladan G'iyosuddin Muhammad va uning ukasi Shahobiddin o'rtasida hokimiyat uchun keskin va ayovsiz kurashlar avj oldi. Malik Shahobiddin Muhammad Sulton Somning ukasi bo'lganligi sababli Modin ham otasi vafotidan keyin akalari unga bergan G'ur viloyatiga kiradi. Ilm-fan va madaniyat markazlari hisoblangan Xuroson va Firuzkuh boshqa viloyatlarga qaraganda hukmdorlar e'tiborini ko'proq tortgan, ayniqsa, "Firuzkuh va G'azna shaharlari G'uriylar davlatining poytaxtlariga aylangan". Boshqa tomondan, g'urlar, g'azniylar va bomiyonlar qo'shinlari Sultonshohni himoya qilish uchun Marv daryosi bo'yida birlashdilar va Xusravali buyrug'i bilan har yili bir viloyat yoki shaharni G'ur davlatiga qo'shib oldilar. Bu vaqtda Sulton G'iyosuddin va Muizzuddin G'azna g'urusi qo'shini bilan Xuroson tomon harakatlanib, Nishopurga yetib boradi va uni qo'lga kiritadi. Ammo Xorazmshoh Tekeshning o'g'li Malik Alishoh va u hukmronlik qilgan Xorazm saltanati, Sartosh va Qilzixonlar qo'lga olindi, lekin Ziyouddin Shinasboniy har ikki podshohning amakivachchasi bo'lgani uchun Nishopurga hukmdor etib tayinlandi. Ularning kurashi Marvdan Bomiyongacha, Sharqiy Hindistondan Xitoy va Mo'g'uliston chegarasigacha bo'lgan.

Xurosonning bir qismi G'uriylar tasarrufida bo'lgan, ammo bu munosabatlar uzoq davom etmagan. G'iyosuddin va Shahobiddindan keyin G'uriylar davlati ancha zaiflashib, 1215-yilda Muhammad Xorazmshoh davrida Xorazmshohlar G'uriylarga hujum qilib, butun G'urni qo'lga kiritdilar va G'uriylar davlatining mavjudligiga chek qo'yidilar [4].

Bu ikki davlat sunniy mazhabi (hanafiy va shofi'iy) hamda karramiyya tarafdorlari uchun nufuzli hududlar bo'lib, o'sha davrdagi hokimiyat organlari tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Aynan diniy imkoniyatlar xalq va hokimiyat o'rtasidagi mafkuraviy to'qnashuvlarga ma'lum darajada chek qo'yishi mumkin edi. Bahouddin Som ham otasi vafotidan keyin tinch, adolatli hukmdor edi. O'sha davr ulamolari bilan muloqotda Bahouddin Somdan ko'ra birorta hukmdorni tarixchilar zikr qilmaganlar, chunki u doimo alloma va adiblar huzurida bo'lib, ulamolar, huquqshunoslar, urf-odatlar bo'yicha sharhlovchilar o'rtasidagi bahslardan bahramand bo'lgan.

Aynan o'z ulamolari va adabiy izdoshlariga xos xususiyat bo'lganki, Faxriddin Muhammad Roziy unga "Bahoiy risolasi" nomli risola yozadi va u uzoq vaqt uning homiyligida qoladi. Har ikki saltanat hukmronligi davriga to'g'ri kelgan Faxriddin Roziyning hayoti va faoliyati bu sulolalar hukmdorlaridan biri, ya'ni G'iyosiddin G'uriy tomonidan katta ma'qullangan. Ana shunday mehr va rahm-shafqat imom Faxriddin Roziyga Hirotda u zot uchun madrasa qurib, u yerga mudarris etib tayinlash imkoniyatini yaratdi.[5]

G'iyosuddin saroyida, ayniqsa, hanafiy va karimiya fiqhleri o'rtasida doimiy ravishda ilmiy va diniy bahslar bo'lib turardi. Ayni paytda Sulton G'iyosuddin va saroyi o'rtasida turli falsafiy-diniy masalalar, ya'ni ijod, qismat, erk va iroda, ruh va nafs kabi mavzularda bahs-munozaralar bo'lib, ba'zan mafkuraviy to'qnashuvlarga sabab bo'lardi va G'iyosuddin bu erkin ilmiy muhitdan xursand edi. Faxriddin Roziy ham bu bahslarda faol qatnashib, hatto ko'p hollarda mantiqiy-falsafiy dalillarga asoslanib, falsafa va dindan oqilona nazariyalar olib kelib g'alaba qozongan, bu munosabat boshqa maktab va oqim vakillari, xususan, so'fiylar va karramiylar uchun ham yoqmagan [6].

Faxriddin Roziy Xorazmshoh saroyida, ayniqsa, dindor va ilmli kishi bo'lgan Tekesh davrida sultonning qo'llab-quvvatlashi va homiyligidan bahramand bo'lgan. Ibn Qiftiyning yozishicha, Faxriddin Roziy falsafa va mantiq ilmlarini o'rganib, o'rgatgan chog'ida Xurosonga sayohat qilib, Ibn Sino asarlari va ta'limotlari bilan yaqindan tanishib, ularni mutolaa qilish bilan shug'ullanadi. Keyinchalik u Buxorodagi Banu Mazo (hanafiy ulamolari oilasi) ni qo'llab-quvvatlash maqsadida Manaron viloyatiga yo'nalishini o'zgartiradi. Ammo omadsizlik va qashshoqlikdan azob chekib, safarda betob bo'lib, maoshini Buxoro xorijiy savdogarlar jamoasining xayr-ehsonlariga tayanishga majbur bo'ladi. Ammo uning taqdiri o'zgarib ketdi: "keyin u Buxoroni tark etib, Xuroson tomon yo'l oldi va u yerda Xorazm shohi Muhammad bilan uchrashdi". Xorazmshoh uni o'zi bilan birga saqladi, Faxriddin esa saroyiga yaqin do'st bo'ldi. U Faxrning lavozimini olib tashlab, unga doimiy lavozim tayinladi. Faxriddin Roziyning muhabbati podshohning qalbiga joylashib, boyib, farzand ko'radi, umrining oxirigacha shu yerda qoldi [7].

Aynan uning davrida Faxriddin Roziyning ilmiy ta'siri va shuhrati yuksalib, shogirdlari va izdoshlari kundan-kunga ortib bordi. Aytishlaricha, uning muallimlari davrasidagi shogirdlari soni ikki mingga yetgan [8].

Saljuqiylar davrida madrasalar tashkil etish an'alarining davom etishi jamiyatni uyg'otish, fan va siyosatning turli sohalarida yangi shaxslarni tarbiyalashda muhim o'rin tutgan. Nizom al-Mulk barpo etgan madrasalar yo'qolmadi, o'sha davr hukmdorlari o'z shon-shuhratlari uchun ular yonida yangi madrasalar qurdirdilar. Xususan, G'iyosuddin tomonidan Hirotda yangi madrasa qurilishi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Bu madrasalardan Ray shahridagi "Saidtojuddin Muhammad Gilki" madrasasi, "Bobuya" nomidagi "Shamsulislom Hasaka" madrasasi, "Alni Josti" fiqh madrasasi, "Kuyai Firuza", "Azizulmulk" madrasasi, "Arabshahiyya" madrasasi, "Bag'zoyiya" madrasasi, "Nizomiyya Isfahon" madrasasi, "Hamadon" madrasasi, "Baltosiya" madrasasi, "Tojiya" madrasasi, "Totshio" madrasasi, "Suvqulovmid" madrasasi, "Mustansira" madrasasi [9] va boshqalar tashkil etilgan.

Xorazmshohlar bu ishni davom ettirib, o'z tasarrufidagi shaharlarning aksariyatida shunday madrasalar qurdirdilar. Abbosiylarning birinchi asridagi ana shunday erkinlik va bag'rikenglikka qaramay, mojarolar va bosqinchilik urushlari tufayli ularning aksariyati ijtimoiy adolat va dinni kengaytirish shiorlari ostida olib borilganligi boshqa dinlar bilan

yarashish uchun yaxshi zamin yaratgan. Ammo boshqa tomondan, bu aloqalar Movarounnahr va Xurosondagi turli diniy guruhlar o'rtasida to'qnashuvlarga ham olib keldi. Jumladan, karromiylar bilan ismoiliylar, imomiylar, mo'taziliylar, ash'ariylar, hanafiylar, ahli kalom va mashshoiylar, ishroqiylar va so'fiylar o'rtasidagi kurashlar, ayniqsa, karromiylar bilan mo'taziliylar, ismoiliylar va mu'taziliylar, mo'taziliylar va xonliklar o'rtasida juda keng tarqalgan edi.

Muhimligi jihatidan arab siyosatidan keyin Yaqin Sharq xalqlari hayotida eng katta tarixiy voqea hisoblangan saljuqiylar siyosati mo'g'ul qabilalarining qishloqlaridan farqli o'laroq, ular o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erishish va aholini, jumladan, ruhoniylar va mahalliy zodagonlarning bir qismini o'ziga jalb etish, qiyin paytlarda ularni ta'minlash va qo'llab-quvvatlash uchun foydalanilgan. Bu davr hukmdorlarining mavqeyi ichki va tashqi kuch jihatidan Iroq va Ajam, Fors va Xorazmdan tortib Ozarbayjon va Erongacha Saljuqiylar hukumati bilan siyosiy aloqalarga ega edi[10].

Aynan shu davrda botiniylar o'zlarining himoyachilari bo'lgan Abbosiylar va Saljuqiylarga qarshi qo'zg'olon ko'tardilar. Ana shunday qarama-qarshiliklarga qaramay, Nizomulmulk barcha din vakillariga yaxshi munosabatda bo'lib, Xojaning iltifotidan mahrum bo'lgan birorta olim va alloma bo'lmagan. Shu tariqa u ulamolar, huquqshunoslar va so'fiylar uchun maktablar qurdirdi, ular orasida Bag'dod, Nishopur, Isfahon va Balxdagi maktablar nisbatan mashhur bo'lgan, ayniqsa Bag'doddagi Nizomiyya madrasasi Xojaning o'zi tomonidan ikki yil ichida qurilgan va turli viloyatlardan ko'plab talabalarni o'zida jamlagan, ya'ni u har yerdan eng zo'r muallimlar taklif qilinadigan yagona joy edi. Bu madrasaning eng mashhur ustozlari Abu Ishoq Sheroziy, Imom Abu Nasr Sabboiy, Muhammad G'azzoliy, Abu al-Qosim Dubbusiy, Shoshiy, Kayo al-Harosi, Najibuddin Suhravardiy va boshqalar edi.

Saljuqiylar sulolalari Abbosiy xalifasiga hurmat ko'rsatgan bo'lsalar-da, ular o'z hududlarida butunlay mustaqil edilar. Umuman olganda, Saljuqiylar davlati faoliyatini o'z davrining mafkuraviy kurashlari bilan bog'liq bo'lgan turli siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy to'qnashuvlari bilan bog'lash mumkin.

Saljuqiy sultonlari ham avvalgi sultonlar singari sunniy va shia, botiniya va mo'tazila, karramiya va qadariy, mo'tazila kabi olimlar, turli din va mazhab tarafdorlari bilan to'g'ri aloqa o'rnata olmadilar. Aksincha, din va mazhablar, ulamolar va xalq o'rtasida nafrat va kamsitishlarga olib keladigan yo'llarni tutdilar. Bu amaliyot hatto hukumat darajasida kuzatilgan darajaga yetdi, ularning aksariyati sunniy edi. Masalan, Alp-Arslon hanafiy, Nizom al-Mulk shofi'iy bo'lgani uchun har qanday bahona bilan Nizom al-Mulk kabi allomaga o'z noroziligini ba'zan bildirardi. Nizomulmulk uning bu munosabatini ko'rib: "...Sulton afsuslanib: "Ey hazratim, siz mening vazirim bo'lmaganingizda, Shofi'iy mazhabining olimi bo'lmaganingizda..." dedi. Bu munosabatni Nizomulmulk "Siyosatnoma" asarida shunday ta'riflagan: "...va u juda siyosiy va qizg'in edi va o'z dinida juda taqvodor bo'lgani va shofi'iy mazhabini tanqid qilgani uchun men undan doim gumon va qo'rqinchli bo'lganman" [11]. Nizomulmulkning yozishicha, "U (Alp-Arslon) mening dinimdan uyalib, doim meni qoralaydi". "Qulga Rafid raqami chizilganini eshitib, Samarqand xoni (Shamsulmulk) huzurida aytsa, jonimni ayamaydi [11].

Nizom al-Muloqning bu so'zlari haqiqatan ham notinch ichki vaziyatni aks ettiradi, bu yerda har bir tariqatning ta'siri va mavqeyi davlat boshqaruv tizimiga kirib kelgan va har biri o'z ta'sirini kuchaytirishga harakat qilgan. Nizomulmulkning bunday munosabati va ta'sirini

rus olimi A. Krimskiy: “Nizomulmulk tufayli bir tomondan, saljuqiylar sulolasining bunday ichki nizolar, ko‘p-ko‘p to‘ntarish va xiyonatlari natijasida vayron bo‘lgan va tartibsiz bo‘lgan davlat ozmi-ko‘pmi tartibga solingan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, u davlatning siyosati va iqtisodini ham tikladi” mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy muammolarini tahlil qilish va muhokama qilishda ta’sirli edi. Aytish joizki, din ulamolarining davlat siyosiy ishlariga aralashuvi ilmfanning tanazzulga uchrashiga, ziyolilarning qiynoq va tazyiqlarga duchor bo‘lishiga, ularning asarlarining yo‘q qilinishiga olib keldi. O‘zlari jamiyatda asosiy shaxs bo‘lgan hukmdorlar ko‘pincha olimlardan emas, balki din vakillaridan maslahat so‘rashgan, bu esa olimlarni biroz bezovta qilgan. Ammo hukmdorlarning bu munosabati keyinchalik o‘zgarib, aksincha, olimlar (falsafa va ilohiyotchilar) bilan qiziqib, siyosiy va davlat ishlariga aralashib qolgan. Bu tartib natijasida ruhoniylar “Ijtihodsiz aql va taqlidga asoslangan rivoyatni tafakkur va tafsilotlashda zaiflik va ularning maqsadlariga kirmay turib dalillarga yopishib olish, falsafa va boshqa fikriy ilmlardan nafratlanish, ulamolarni bid’atchilar qatorida sanash”ga sababchi bo‘ldi. Saljuqiylar saltanatlarining bu silsilasining vujudga kelishi nafaqat eronliklar, balki mintaqadagi barcha davlatlar uchun ham yangi davrning boshlanishi hisoblanadi, chunki Eron xalifalar hukmronligidan chiqqandan keyin xalifalikdan ajralib chiqdi. Shunday qilib, saljuqiylar barcha islom davlatlaridan yirik imperiya tuzdilar, uning markazi Eron edi. Nizomulmulk saroyga kelganidan so‘ng saljuqiylarning boshqaruv uslubi butunlay o‘zgardi. Bunday munosabat Nizom al-Mulkni avvalgi Tohiriylar, Sosoniylar va Somoniylar davridagi xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘ygan siyosiy va davlat ishlarini takrorlashdan qochishga undadi, chunki Saljuqiylardan keyin Somoniylar va G‘uriylar saltanatlari Abbosiylar xalifaligini qo‘llab-quvvatlaganlar. Hanafiy va Molikiy, Shofi‘iy va Hanbaliylar o‘rtasida ham to‘qnashuvlar bo‘lgan. Jumladan, ash‘ariylikni himoya qilib, boshqalarning e’tiqodini rad etgan Abu Nasr ibn Abulqosim Qushayriy nutqi chog‘ida Bag‘dodlik harbiylarning (hijriy 469-yilda) sodir bo‘lgan voqeasi bir necha kishining o‘ldirilishiga sabab bo‘ldi. Uni bostirish uchun Nizom al-Mulkning o‘g‘li Faxr al-Mulk Bag‘dodga yuborilganiga qaramay, bu holat 470-yilgacha davom etdi. Bu urush va fitnalarning asosiy sabablaridan biri oddiy xalq emas, balki podshohlar va masjid voizlarining o‘zlari ekanligini yuqorida aytib o‘tgan edik. Saljuqiy Alp-Arslonning vaziri Abdulmalik Kunduriyning 465-(hijriy)yilida Xurosonda yaratgan fitnasi Imom al-Haramayn Juvayniy, Abu al-Qosim Qushayriy va boshqalar kabi olimlarning tuhmati, qotilligi va qamoqqa olinishiga olib keldi.

Bu aloqa boshqa islomiy mazhablar tarafdorlari orasida ham davom etdi. Bu davrda vujudga kelgan yana bir kelishmovchilik diniy apologistlarning falsafiy ta’limotlarga ishonchsizligi bo‘lib, ular falsafa o‘z ta’limotlari bilan diniy e’tiqodda chalkashlik va shubhalar sababchisiga aylangan deb hisoblaydilar. Ularning bunday munosabati musulmonlar tafakkurining keyinchalik qorayishiga olib keldi, bu esa aqliy ilmlarning rivoyat ilmi bilan almashtirilishiga, fiqh va mufasssirlarning olim va ulamolardan ustun bo‘lishiga olib keldi. Natijada falsafa va aqliy ilm kundan kunga zaiflashib, Zakariyo Roziy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino kabi faylasuflar, tibbiyot, tabiat, matematika, mantiq, ilohiyot ilmlarining buyuk namoyandalari o‘rnini fiqh, hadisshunos, mufasssir va a’zolar egalladi. Boshqa tomondan, G‘aznaviylar va Saljuqiy turklarining hokimiyat tepasiga kelishi natijasida sunniylar fikriga diniy aqidaparastlik va e’tiqod, mo‘taziliy va hukamo e’tiqodlaridan voz kechish boshlandi, o‘tgan asrlarda olimlarga berilgan erkinlik yo‘qoldi. Shuning uchun ham faylasuflarga qarshilik juda qattiq bo‘lib, ularning eng qizg‘inlari mutakallimlar va so‘fiylar edi. Binobarin, ular o‘z

g'oyalarini ilohiyot ahliga tatbiq etadigan tarzda tezda din va falsafa ahliga tatbiq etishga harakat qildilar. O'sha davrda falsafa atamasi ko'proq faqat Mashshoiya maktabi, ya'ni Al-Forobiy, Ibn Sino kabi faylasuflar ta'limoti, ratsional va bahsli yondashuvlarni qo'llagan kishilar deb tushunilgan. Shu boisdan ham falsafaga qarshi kurash din va falsafani murosaga keltirishga intilgan Muhammad G'azzoliy tashabbusi bilan boshlangan, biroq u falsafaning materialistik unsurlarini butkul rad etib, ularni kufr, bid'at, ratsionalizmga ayblab, ularni So'z bilan uyg'unlashtirgan. G'azzoliyning o'zi "Tahofut ul-falasifa" asari muqaddimasining birinchi qismida ta'kidlaganidek, maqsad falsafiy g'oyalarning tafovut va ziddiyatlarini ochib berish, Arastu, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sinolarning falsafiy e'tiqodlarini tanqid qilishdir. Avval aytib o'tganimizdek, falsafaga jiddiy qarshilik ko'rsatgan dinshunoslardan biri bu G'azzoliydir, chunki u faylasuflarni kufr, bid'at va xatoda ayblagan. G'azzoliydan oldingi ilohiyotchilar o'z ta'limotlarida fikr, e'tiqod va nutq nuqtai nazaridan falsafaning qarama-qarshiligiga asoslanib, faylasuflar bilan ochiqdan-ochiq mafkuraviy munozara va kelishmovchiliklarga kirishmaganlar, lekin G'azzoliy ular bilan ochiqdan-ochiq bu munosabatda bo'lgan. Bir necha yillik izlanishlar natijasida "Tahofutu-l-falasifa"dan oldin "Maqosidu-l-falasifa" asarini yozib, unda mashshoiylarning, xususan Forobiy va Ibn Sinolarning falsafiy g'oyalarini yunon falsafasining vorislari deb atagan va ularga qarshi chiqqan, ya'ni ularni dinda yondashmaganligi va tabiiyilar bilan bir qatorda bo'lmagani uchun ham mashshoiylar deb atagan. U faylasuflarni uch tabaqaga: ateistlar, tabiatshunoslar va teistlarga ajratadi va ularning har biri haqidagi fikrlarini aniq tushuntiradi. Unga ko'ra, ateistlar bid'atchi hisoblanadilar, chunki ular Xudoning borligini inkor etadilar va U ham o'z-o'zidan borligiga ishonadilar. Biroq tabiatshunoslar tabiatda Uning qo'l mehnatini ko'rganlaridek, dono Yaratuvchining borligiga ishonadilar, lekin oxiratni inkor etadilar, ajr va jazoga ishonmaydilar, dunyoviy nafslarga berilib ketadilar [9].

Yuqoridagi bu fikrlaridan quyidagi xulosaga kelish mumkin: ular dunyoning qadimiyligi va abadiyligi birlikka asoslanadi, deb hisoblaydilar, agar u bilan nazarda tutilgan narsaning qadimiyligi bo'lsa, ba'zan bu sababning mavjudligi imkonsiz bo'lishi mumkin emas o'chirilgan, sabab sababining yo'qligi esa mavjud emas, go'yo mohiyat uchun pretsident mavjud. Shubhasiz, koinot mumkin va mavjud va mumkin bo'lgan barcha narsalar undan tashqarida mavjud bo'lishi kerak. Demak, dunyoning dunyo borligidan ustunligi abadiydir. Demak, vaqt, harakat va jism ham qadimiy bo'lishi kerak. Koinot yaratilgandan keyin qadimiy dunyo ham zarur va qancha dalil bo'lmasin, uning foydasiga gapirish mumkin emas.

Xulosa. Ushbu g'oyalarning ta'siri Faxriddin Roziy dunyoqarashining shakllanishida G'azzoliyning ta'siri katta bo'lsa-da, bu munosabat faylasuflarni obro'sizlantirish, ularni din nuqtai nazaridan kufr va bid'at deb qoralash darajasida emas, balki mantiqiy dalillar nuqtai nazaridan kelib chiqib, unga goh qarshilik, goh rozilik bildirgan. Eng muhimi, mutafakkir G'azzoliyning falsafaga bo'lgan fatalizm va dogmatizm qolipini sindirib, ko'p hollarda faylasuflarga ergashdi. Faxriddin Roziy bilan faylasuflar va falsafa o'rtasidagi aynan shunday munosabat uni tasavvuf vakillari tomonidan kufrda, zalolatda, faylasuflarga ergashishda ayblashiga sabab bo'lgan. Mutafakkir ham boshqa ilohiyotchilar singari, Xudo olamga zarurat bilan emas, balki O'z qudrati va irodasi bilan ta'sir qiladi, degan fikrda. Ta'kidlash joizki, dindorlarning falsafa, aqliy ilm va boshqa yo'nalishlarga nisbatan qarama-qarshilik va dushmanlik tuyg'usi faylasuflarning o'z mustaqil g'oyalarini aqliy dalillar bilan keltirishlari bilan bog'liq edi. Bu qarama-qarshiliklar tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, shubhasiz, ularning eng yuqori cho'qqisini Muhammad G'azzoliy va uning zamondoshlari so'fiylar

ta'limotida ko'rishimiz mumkin. Agar, bir tomondan, diniy huquqshunoslar, hadis ilmi olimlari aqliy ilmning rivojlanishiga to'siqlar yaratgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, so'fiylar ham aqliy ilm izdoshlariga katta to'siq bo'lgan. Islomiy oqimlar, maktablar va mazhablar o'rtasida mavjud bo'lgan diniy nizolar bilan bir qatorda nazariyotchilar va faylasuflar o'rtasida ham keskin ziddiyat mavjud edi. Mahalliy tadqiqotchilar nazariyotchilar va faylasuflar o'rtasidagi umumiy tafovutlarni muhokama qilgan bo'lsalar-da, so'fiylar va nazariyotchilar o'rtasidagi tafovutlarga oid alohida tadqiqot o'tkazilmagan. Bu maydonda diniy munozara va ixtiloflar bilan bir qatorda mazhablararo kurashlar ham kuchayib, fiqhiy, ilohiy va falsafiy bahslar doirasi kengaydi. Ayni paytda o'sha davr hukmdorlarining diniy ta'limotga moyilligi va qiziqishi hamda falsafa, mantiq kabi aqliy ilmlardan uzoqlashishi, to'siqlar paydo bo'lishi ularning ko'pgina asarlarini yondirib, yo'q qilishga olib keldi. Ularning e'tiqodiga ko'ra, Qur'on va Sunnatdan boshqa barcha ilmlar kufr va dunyo voqea va hodisalarini tushunishda bid'at bo'lib, haqiqatni ifodalashga ojizdir. Bu so'fiylar bilan did va kashfiyotlar, faylasuflar va ilohiyotchilar, aql va tafakkur sahobalari o'rtasida sodir bo'lgan noxush manzara edi. So'fiylarning fikricha, aql va tafakkurning hamrohlari ilohiyot va falsafa ahli hisoblangan, ammo vahiy da'vogarlarini faqat so'fiylar edi. Bu munozara maydonida bir tomonda Arastu, Ibn Sino, Faxriddin Roziy, bir tomonda Boyazid Bastomiy, Junayd Bag'dodiy, Bahouddin Shamsiy Tabriziy va ularning boshqa izdoshlari kurash olib borishdi. Darhaqiqat, Faxriddin Roziy davrida mazhablar va dinlar o'rtasidagi bu tortishuvlar va ayblovlar shu qadar avj oldiki, bu ko'p hollarda bir-birini kufr va bid'atda ayblab, ochiq tizimga aylanib ketdi, xususan, Botiniya va Ismoililar orasida fidoiy deb atalgan va'zgo'ylar ko'p bo'lib, ular yashirincha ish olib borganliklarini ham kuzatish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, mutafakkirning hayoti xalifalik hududidagi g'oyaviy-siyosiy kurashlar, hokimiyat uchun kurashlar kundan-kunga o'zgarib borayotgan bir davrga to'g'ri keldiki, bu ko'pchilik mustaqil va yarim mustaqil davlatlarning xalifalik hududlarida yagona diniy-madaniy makonga ega bo'lishiga imkon bermadi. Shuning uchun ham bu davr siyosiy-ijtimoiy, diniy va madaniy harakatlarning murakkab va notinch davri deb ataladi. Bunday tortishuvlar va to'qnashuvlar nafaqat turli mintaqalar podshohlari, balki diniy oqim tarafdorlari o'rtasida ham qizg'in bahs-munozaralarga sabab bo'ladi. Faxriddin Roziyning bu mafkuraviy munozaralarda bevosita ishtirok etishi uning bir qancha asarlarida juda yaqqol ifodalangan.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Исҳоқ, Ҳусайни Кухсорӣ. Тарихи фалсафаи исломӣ / Кухсорӣ И.Ҳ. Техрон.: Амири кабир, 1382. - С 160.
2. Нурмуҳаммади, Амиршоҳӣ. Давлатдорӣ тоҷикон дар асрҳои IX-XIV / Амиршоҳӣ Н. Душанбе.: Амри илм, 1999. - С. 454.
3. Энциклопедияи советии тоҷик. Душанбе.: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 1983, Ҷ.8. – С. 778.
4. Пирумшоев, Х. История таджикского народа / Х. Пирумшоев. Том 1. Душанбе.: Дониш, 2013.-С. 102.
5. Буняков М. Государство Хорезмшахов-Ануштегинидов: 1097-1231 [Текст] / М. Буняков. — Москва.: Наука, 1986. –С. 61.
6. Имом, Фахриддини Розӣ. Тафсири кабир / Розӣ И.Ф. Техрон.: Асотир, 1381, Ҷ. 1.-С.12-13.
7. Ибни, Қифтӣ. Тарих-ул-хукамо / Қифтӣ И.Бейрут.: Доирату-л-маориф, 1903.-С.291.

8. Муҳаммад, Рашшод. Фалсафа аз оғози таърих / Рашшод М. Душанбе.: Ирфон, 2001, Ҷ.3-4.- С.310.
9. Забехуллоҳи, Сафо. Тарихи адабиёт дар Эрон / Сафо М.Техрон.: Фирдавсӣ, Ҷ.2.-201-202.
10. Мақсуд, Алии Содиқӣ. Ҷойгоҳи возорат дар ҳукумати Султон Санҷар [Матн] / Содиқӣ М.А.-Техрон.: Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ, 1377, №166.–С. 156.
11. Али, Асғари Ҳалабӣ. Тарихи фалосифаи Эрон аз оғоз то ба имрӯз / Ҳалабӣ А.А.-Техрон.: Асотир, 1373 . –С. 338.
12. Sobirovich, T. B. (2023). Basic Criteria for Building the Third Renaissance in Uzbekistan. Asian Journal of Applied Science and Technology (AJAST), 7(1), 149-157.
13. Sobirovich, T. B. (2024). Renewal of Societal Ideosphere: An Analytical Study of Medieval Philosophical Thought. Philosophy, 8(3), 12-18.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 4 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).